

УДК 37.015.3

Людмила Базілевська, кандидат психологічних наук,

доцент кафедри практичної психології
Дрогобицького державного педагогічного університету
імені Івана Франка

ДІЯЛЬНІСТЬ ПСИХОЛОГА В КОНТЕКСТІ ПЕДАГОГІЧНОЇ АКМЕОЛОГІЇ

У роботі зроблено аналіз проблеми праці психолога в контексті педагогічної акмеології. Розглянуто специфіку діяльності психолога за об'єктом, метою, умовами, психологічними акмеологічними технологіями, акмеограмами психолога, як індивідуальними траєкторіями просування фахівця до вершин професіоналізму.

Ключові слова: педагогічна акмеологія, акмеологічні траєкторії, акмеограма.

Актуальність проблеми. Проблемою професійного становлення спеціаліста займалися В.Г. Зазикін, Л.Н. Даукша, С.В. Кондратьєва, О.П. Ковалевський, Б.П. Ковальов та ін. Професіоналізм більш досліджений у педагогічній діяльності і менш вивчений у діяльності практичного психолога. Це робить актуальним дослідження становлення професіоналізму практичного психолога.

Проблемою становлення професіоналізму в психології займалися М. Балашов, М. Лук'янова, С. Братченко, М. Міранова, Е. Доценко. Ними відзначено, що професійна психологія – це винятково складна, душевно витратна, глибинно орієнтована форма професійного життя особистості. До неї, напевно, можна прийти випадково, із цікавості або цілком зрозумілої користі (абітурієнти досить часто на питання: “Що вас привело в психологію?” щиро відповідають: “Хочу навчитися впливати на свідомість інших людей”, “Хочу управляти іншими”...), але залишитися в ній, не змінюючись, і “під собою не почувачи дороги”, можна, лише зайнявши технологічну позицію в професії й тим самим почавши віддалятися від неї, реалізуючи якусь зовнішню стосовно професії мотивацію й підмінюючи її ремісничим рівнем [5, 82].

Професіоналізм фахівця характеризується, крім розвинутих вмінь у визначеному виді діяльності, морально-духовними якостями особистості, її характерологічними властивостями. На думку Б.Г. Ананьєва, що людина як система, визначається індивідними, суб'єктними, особистісними характеристиками, можна стверджувати, що в професійній діяльності, крім суб'єктних властивостей професіонала (володіння технологіями, вміннями і навичками фаху) яскраво представлені особистісні його характеристики [1, 30].

Мета нашої роботи – аналіз акмеологічних технологій, як алгоритмів ефективного рішення завдань вдосконалення професіоналізму психологів. **Об'єктом** роботи є шляхи переходу психолога від одного рівня професіоналізму до другого, шляхи підняття до висот професіоналізму, а **предметом** зміст акмеологічних технологій та акмеограм фахівця. **Задачами** дослідження ми визначили – аналіз та узагальнення теоретичних положень проблеми діяльності психолога в контексті акмеології; вивчення особливостей акмеологічних технологій та акмеограм психолога.

Виклад основного матеріалу. Професіоналізм розглядається як системна організація свідомості. У зміст поняття професіоналізму, як вищого стандарту професійної діяльності, входять такі його характеристики, як стабільність високих результатів, надійність, індивідуальний стиль діяльності, вміння приймати рішення, високий рівень саморегуляції. Ці складові в структурі професіоналізму є необхідною умовою і не залежать від виду діяльності, яку виконує фахівець [2].

Педагогічна акмеологія в загальному виді – це наука про шляхи досягнення професіоналізму в діяльності психолога. Для визначення змісту педагогічної акмеології необхідно виявити специфіку праці психолога на відміну від інших людських професій і розглянути ці розходження за об'єктом, цілями і завданнями, умовами, способами і засобами, а також і результатами.

Специфіка праці психолога за об'єктом полягає в наступному: суб'єктом праці є людина, її переживання, тонка сфера духовного життя, воля, переконання; об'єктом праці є інший (той, з яким взаємодіють) – людина, як активний співучасник цього процесу, що має свої цілі, мотиви, свою логіку поведінки; об'єктом праці психолога є

феномен, що реалізує свою зону найближчого розвитку; цей феномен іноді позначають як варіативність об'єкта праці психолога.

Специфіка праці психолога визначається тим, що ці цілі й задачі ніколи не даються остаточно в готовому виді й вони завжди не стандартні, не шаблонні, не стереотипні, а творчі. Професійні цілі й завдання повинні охоплювати різні сторони психічного розвитку того, з ким взаємодіє психолог. Діяльності психолога властиві соціальна заданість, віддаленість і комплексний характер кінцевої педагогічної мети, що впливає із соціального замовлення суспільства й не заданість приватних конкретних цілей, обумовлених реальним контингентом.

Специфіка праці психолога за умовами постановки припускає облік сукупності запланованих і несподіваних, непередбачених, спокійних і конфліктних, епізодичних і латентних і т.д. ситуацій взаємодії; постановка завдань й ухвалених рішень здійснюються в умовах невизначеності; педагогічні завдання взаємодії спресовані в часі; більшість завдань вимагає негайної оперативної дії; у праці психолога завдання відсунуті від результатів, більшість результатів відстрочені в часі, особливо у виховній діяльності; завдання психолога й їхні рішення коректуються клієнтом, учнівською спільністю; вибір завдань визначається необхідністю активно будувати ситуацію взаємодії як середовища діяльності.

Специфіка діяльності за способом її здійснення полягає в наступному: вибір способів визначається тим, що на духовний світ особистості можна впливати тільки духовним світом іншої особистості – психолога; способи праці мають комплексний характер, містять у собі групу засобів впливу, пов'язаних з відбором змісту навчальних предметів; засобу педагогічного впливу, визначаються вмінням вивчати й проектувати психічний розвиток клієнтів; засобу впливу пов'язаного з конкретною організацією навчального процесу, вибором методів і форм його здійснення; способи праці окремого фахівця завжди так чи інакше сполучені педагогами, що працюють з учнями; творчість має спільний характер, здобуває форму співтворчості.

Специфіка праці психолога за результатами характеризується наступним: головний результат його праці визначається якісними позитивними змінами в психічному розвитку клієнта; результатом праці психолога повинні бути не тільки об'єктивні зміни, але й суб'єктивна задоволеність, внутрішній комфорт і психологічна безпека всіх учасників діяльності.

Варто мати на увазі, що якщо зміни в психічному розвитку клієнта досягаються щонайкраще при активній участі самих клієнтів, що перебувають до того ж у постійному розвитку й в умовах мінливих ситуацій взаємодії, високий рівень професіоналізму психолога полягає в застосуванні гнучких варіативних способів впливу, адекватних цим ситуаціям взаємодії. Звідси предмет педагогічної акмеології – це шляхи досягнення психологом вершин професіоналізму, що полягає у виразній гуманістичній орієнтації на розвиток особистості іншої людини (учня), виборі способів професійної діяльності з урахуванням логіки, мотивів і цілей, активності цієї людини (самого клієнта). Специфіка педагогічної акмеології полягає у визначенні шляхів до висот такого професіоналізму, що тісно пов'язаний із психологічним статусом, почуттями іншої людини, причому постійної зміни, що перебуває в процесі і розвитку.

Зміст педагогічної акмеології включає таке поняття як сторони професіоналізму психологів. При аналізі такої багатомірної реальності як праця психолога, треба використати три базові категорії вітчизняної психології – діяльність, спілкування, особистість. Діяльність, спілкування й особистість – це три сторони праці фахівця, які завжди взаємозалежні, об'єднані єдиними стратегічними завданнями навчання й виховання, що впливають із соціального замовлення суспільства. Разом з тим ці сторони праці психолога не повторюють один одного. Так діяльність фахівця містить у собі вплив на клієнтів (і назад – вплив клієнтів на психолога). Спілкування обов'язково припускає й властиво співробітництво психолога й клієнта, їхні спільні дії. Діяльність, спілкування не можуть бути розглянуті поза особистістю фахівця.

Особистість психолога є стрижневим, системоутворюючим чинником його діяльності, що визначає соціальну спрямованість, професійну позицію його в діяльності й професійному спілкуванні. Саме особистість психолога задає цілі й зміст діяльності й спілкування, але й сама випробовує їхній вплив. У ході праці психолога три сторони його діяльності вступають у складні діалектичні відносини одна з одною, коли кожна з них є то передумовою, то засобом, то результатом розвитку іншої (наприклад, на початку особистість є умовою, пристосовується до вимог професійної діяльності й професійного спілкування, а потім сама будує й розвиває їх), діяльність – це “технологія” праці фахівця. Професійне спілкування – клімат й атмосфера праці психолога, особистість – ціннісні орієнтації, ідеали, внутрішні складові його праці.

З урахуванням викладеного можна уточнити предмет педагогічної акмеології. Останню можна розглядати як науку про шляхи переходу психолога від одного рівня професіоналізму до іншого, наприклад, від ерудиції до майстерності, потім до творчості, до дослідження й т.д. Ці рівні професіоналізму складаються нерівномірно в різних психологів й в одного фахівця протягом його професійного життя.

Існують різні шляхи переходу психолога від одного рівня професіоналізму до іншого, шляхи сходження до висот професіоналізму.

Нульовий рівень перед-професіоналізму – “стажист”. Входження в професійну поведінку, перше практичне оволодіння професійною діяльністю, професійним спілкуванням.

Цей рівень вимагає від психолога відкритості, сенситивності до допомоги колег, пов’язаний з появою окремих професійних самооцінок у порівнянні себе з колегами, супроводжується закладанням основ професійного світогляду.

Перший рівень – психолог за покликанням, переконаний психолог. Цей рівень не може минути жоден професіонал, тому що він означає розуміння й прийняття суті професії, усвідомлення призначення цієї праці, спрямованої на стимулювання психічного розвитку іншої людини, збагачення її духовного світу. Даний рівень супроводжується наявністю стійкої професійної спрямованості (прагненням стати, бути й залишатися психологом). Бажано, щоб цей рівень оволодіння мотивами, змістами професії випереджав рівень володіння технікою прийомів у праці психолога.

Другий рівень: “від ерудита до майстра”. Рівень ерудита означає поінформованість, широке ознайомлення з даними психології, з досягненнями передового досвіду, теоретичного освоєння досягнутого раніше досвіду в професії. Він вимагає від фахівця теоретичного професійного мислення, інтересу до вивчення іншої людини, чутливості до всього нового й цікавого в науці й практиці, осмислення й зіставлення впізаного, перших виборів і переваги для себе.

Рівень майстра означає перехід до практичного втілення у своєму досвіді того, що засвоєно в ході теоретичного вивчення, осмислення.

Другий рівень професіоналізму вимагає від фахівця професійного цілепокладання, спостережливості, інтуїції й імпровізації, володіння технікою, вибудовування окремих прийомів до системи, у професійній технології. Головним є підбір психологом із засвоєного ним арсеналу методів, форм, засобів під кутом зору до їхніх

адекватних завдань психічного розвитку конкретного клієнта.

Третій рівень: “майстер-діагност”. Подальше професійне зростання пов’язане з вміннями психолога діагностувати зміни, динаміку психічного розвитку клієнтів у ході застосування нових засобів та технологій. Звідси необхідний крок до побудови індивідуальних навчальних, розвиваючих програм для окремих клієнтів (груп клієнтів). Рівень майстра-діагноста вимагає від психолога володіння професійним діагностичним мисленням, увагою до індивідуальних варіантів психічного розвитку, психологічного чуття, передбачення (до яких зрушень у психічному розвитку приведуть запропоновані індивідуальні програми), професійного оптимізму.

Четвертий рівень: “суб’єкт професійної праці, самодіагност”. Рух до професіоналізму неминуче супроводжується спрямованістю свідомості психолога на самого себе. На самооцінювання, самопроектування, прогнозування й визначення “сценарію” свого подальшого професійного життя, посилення авторства своєї професійної біографії. Цей рівень професіоналізму вимагає зрілого професійного самовизначення, самоусвідомлення, професійної рефлексії.

Аналізом шляхів переходу фахівця на вищий рівень професіоналізму займається область акмеологічних професійних технологій.

Акмеологічними технологіями називається програма, що включає систему завдань з досягнення фахівцем високих рівнів професіоналізму, підлегла їм сукупність методів, техніки, а також прийоми контролю за досягненням поставлених цілей.

Акмеологічні технології можуть розрізнятися за наступними ознаками:

- суб’єктові реалізації. Якщо психолог будує свій професійний саморух, то можна говорити про акмеологічні технології самого психолога (сюди ввійдуть акмеологічні завдання й акмеологічна техніка, засоби психолога). Якщо ж допомогу в професійному розвитку психологові намічає акмеолог, то можна говорити про технології акмеолога (завдання педагогічного акмеолога, техніка й засоби педагогічного акмеолога) у його допомозі психологові на шляху до професійної досконалості;

- професіоналізму при використанні акмеологічних технологій. Наприклад, можливі дослідницькі акмеологічні технології, що підводять психолога до дослідницької компетентності; психотерапевтичні скерування своїми психічними станами; рефлексивні технології психолога, спрямовані на вдосконалювання професійного самоаналізу та ін.;

ДІЯЛЬНІСТЬ ПСИХОЛОГА В КОНТЕКСТІ ПЕДАГОГІЧНОЇ АКМЕОЛОГІЇ

- спрямованості на об'єкт. Наприклад, можливі акмеологічні програми з вдосконалення діагностики клієнтів й програми з вдосконалення психологом самого себе.

Акмеологічна технологія тісно пов'язана з акмеограмою.

Акмеограма психолога – це індивідуальна “траєкторія” сходження даного фахівця до вершин професіоналізму, способи переходу від одного рівня професіоналізму до іншого. Краще, якщо вона будується ним самим. Разом з тим вирішальна роль у цьому може належати педагогічним акмеологам, які можуть допомогти фахівцеві побачити плюси й мінуси, резерви, потенційні можливості, задати стимул до саморозвитку, озброїти акмеологічними технологіями.

Акмеограма включає цілі (кінцеві і проміжні), вибір моделі акмеологічної “траєкторії”, акмеологічні технології, можливі індивідуальні результати професіоналізму.

У дослідженні ми також орієнтувалися на загальні закономірності розвитку психологічного змісту особистісного самовизначення (О. Арсеньєв, М. Бахтін, М. Бердяєв, М. Гінзбург, Й. Кон, С. Франк та ін.).

Нас цікавила проблема взаємодії ситуативного, ретроспективного та перспективного особистісного вибору акмеологічної траєкторії.

Вище названі автори вказують, що у значущих особистісних сенсах людини симультанно представлені психологічне минуле, психологічне теперішнє та психологічне майбутнє. З психологічної точки зору минуле існує як досвід, майбутнє – як проект, теперішнє – як дійсність.

Психологічне минуле, теперішнє та майбутнє знаходяться між собою у складній взаємодії. М. Гінзбург пропонує наступну схему взаємодії вказаних феноменів.

1. Психологічне минуле:

а) по відношенню до психологічного теперішнього обумовлює характер саморозвитку. На основі минулого досвіду формуються уявлення відносно самого себе як суб'єкту діяльності (“Це я роблю добре”, або “Цього мені ніколи не зробити”);

б) по відношенню до психологічного майбутнього забезпечує довіру до себе, впевненість або недовіру, невпевненість. На основі минулого досвіду в людини формується очікування відносно майбутнього, а також прогнозується успіх або невдача.

2. Психологічне теперішнє:

а) по відношенню до психологічного минулого

реалізує результати минулого розвитку, може компенсувати невдачі, корегувати, розширяти межу уявлення особистості про себе;

б) по відношенню до психологічного майбутнього в залежності від ефективності – неефективності саморозвитку прогнозує майбутнє як: осмислене або неосмислене; активне (плановане) або пасивне (випадкове). Позитивно орієнтований саморозвиток наповнює майбутнє смыслом, структурує його і робить особистість суб'єктом власного розвитку, самопізнання та самовизначення на шляху до вершин професіоналізму.

3. Психологічне майбутнє:

а) по відношенню до теперішнього мотивує; уявлення про майбутнє впливає на поведінку у теперішньому та переживання людиною свого теперішнього; позитивні очікування по відношенню до майбутнього надають теперішньому цінності, негативні знецінюють його;

б) по відношенню до психологічного минулого співставляється з минулим, приймається як таке, що гідне продовження. Людина розглядає своє життя як безперервну лінію розвитку, проектує продовження цього розвитку у майбутньому.

Формування особистісної, індивідуальної акмеологічної траєкторії у контексті взаємодії психологічного минулого, теперішнього та майбутнього відкриває цікавий аспект розвитку професійно значущих рис характеру, які “найбільш тісно пов'язані з метою життя та діяльності, ціннісними орієнтаціями, установками, які виконують функцію саморегуляції та контролю розвитку..., сприяючи утворенню і стабілізації єдності особистості” [1, 31].

Акмеологічні траєкторії відрізняються одна від іншої за наступними напрямками:

- за характером результатів;

- за виразністю високих результатів у професійній діяльності. Важливо розрізняти в праці психолога результативність, ефективність, оптимальність.

Індивідуальна акмеологічна траєкторія може будуватися за результативним, ефективним або оптимальним варіантом. Мабуть, найбільш вираженим професійним зрушенням буде оптимальний варіант професійного росту.

Індивідуальна траєкторія буде різною й залежно від того, за допомогою яких норм робиться звіт при визначенні вершин професіоналізму. Виділяється соціальна професійна норма й індивідуальна професійна норма. Так, якщо психолог орієнтується на соціальну професійну норму, то вершиною професіоналізму він вважає,

ДІЯЛЬНІСТЬ ПСИХОЛОГА В КОНТЕКСТІ ПЕДАГОГІЧНОЇ АКМЕОЛОГІЇ

наприклад, проведення тренінгу передовим фахівцем, своїм колегою. Якщо ж психолог (і акмеолог разом з ним) орієнтується на індивідуальну норму, то вершиною може вважатися результат, що перевищує особисті попередні досягнення.

Індивідуальні траєкторії можуть розрізнятися й за своєю динамікою – або психолог здійснює професіоналізацію за типом рівномірного сходження як послідовного, рефлексивного, поступального руху, що проглядається у діяльності фахівця (до оволодіння новими технологіями, новою методикою, новим прийомом діагностики), або сходження до професіоналізму йде за типом зльотів, спадів, професійних криз, розчарувань, нових професійних захоплень, нерівномірно, хаотично, імпульсивно. Результат (наприклад, шлях до професійної творчості) прямо не пов'язаний з характером траєкторії.

Індивідуальні траєкторії можуть не збігатися й за характером суб'єктивно обраних еталонів професіоналізму (наприклад, один психолог вважає вершиною професіоналізму гарне знання свого предмета, інший – у якості такої бачить розвиток особистості клієнта засобами психологічних технологій).

Акмеологічні траєкторії можуть істотно розрізнятися й за параметрами рівномірності – нерівномірності оволодіння психологом різними сторонами професіоналізму на різних етапах вікового розвитку фахівця. Наприклад, якщо початкуючий психолог приділяє багато уваги техніці проведення дослідження, досвідчений фахівець звертається до творчості, а зрілий – знову повертається до обмірковування й коректування “змістів”, призначення професії.

Конкретним прикладом акмеограми може бути планування психологом свого професійного росту. Засобами рішення цього завдання, акмеологічною технологією психолога може бути вивчення, діагностика рівня розвитку вікових особливостей клієнта, його особистісних характеристик, його проблем у колективі та ін. Далі психолог ставить інше завдання – працювати над властивостями своєї особистості, професійними позиціями; тут акмеологічними технологіями можуть стати різні психотерапевтичні прийоми, що уточнюють і коректують позиції психолога. Потім фахівець зосереджує увагу на своїх уміннях, техніці, технологіях реалізації професійних цілей.

Висновок. Отже, завдання педагогічного акмеолога полягають у тому, щоб:

- підсилювати у психолога специфічну для його праці спрямованість на розвиток особистості іншої людини;

- спонукати самого психолога до самостійного осмислення й побудови своїх акмеограм;

- спонукати перехід психолога від одних рівнів професіоналізму до інших;

- направляти всі акмеологічні технології на посилення гуманістичних орієнтацій в праці психолога;

- оцінювати результати своєї діяльності за показниками динаміки психічного розвитку іншої людини;

- аналізувати всі етапи руху психолога від одних рівнів професіоналізму до інших, беручи до уваги нерівномірність, неповторність акмеологічних траєкторій у кожного конкретного психолога;

- зв'язувати свою допомогу психологові з іншими психологічними й соціальними службами.

1. Ананьев Б.Г. *Человек как предмет познания / Избр. психол. труды: В 2т. / Под ред. А.А. Бодалева, Б.Ф. Ломова.* – М.: Педагогика, 1980. – С. 29 – 37.

2. Зазикін В.Г., Чернишов О.П. *Акмеологічні проблеми професіоналізму.* – М.: Мисль, 1993. – 48 с.

3. Кондратьєва С.В., Даукиша Л.М. *Професіоналізм у педагогічному спілкуванні.* – Гродно: Гр. держ. універ. ім. Я. Купали, 2003. – 272 с.

4. Петрусинський В.В. *Про системне вимірювання професіоналізму / В кн.: Основи загальної та прикладної акмеології; За ред. О.О. Деркача.* – М.: Наука, 2003. – С. 190 – 194.

5. Сапогова Е.Е. *Професійна психологічна свідомість: рефлексія вголос // Журнал практичного психолога.* – 1997. – № 6. – С. 3 – 12.

6. Ситніков А.П. *Акмеологічний тренінг: теорія, методика, психотехнологія. Технологічна школа бізнесу.* – М.: Просвіта, 1996.

Стаття надійшла до редакції 09.01.2009

2 2 2 2 2 2 2 2 2 2 2 2 2 2

“Важко створити хорошу теорію, адже вона повинна бути розумною, а факти завжди є такими”.

Бідл Дж.

“Наблизитись до мети – ще не значить досягнути її”.

Бланкі Л.-О.

2 2 2 2 2 2 2 2 2 2 2 2 2 2